

Павлик Н.П.,
магістр, аспірант кафедри педагогіки
Житомирського державного педагогічного університету імені Івана Франка

Безпритульність як феномен постмодерністського суспільства

У статті розглядаються особливості сучасної безпритульності як історичного і соціально-педагогічного феномену постмодерністського суспільства. Автор подає власну класифікацію соціальних підходів до тлумачення категорії безпритульності

Безпритульних багато.

*Безпритульних, яких не враховує
статистика, ще більше.*

А. Адлер.

Безпритульність являє собою соціально-культурний феномен суспільства, оскільки саме ставлення до цієї проблеми та реалізація шляхів її подолання визначають досягнутий рівень соціальної відповідальності суспільства та характеризують ціннісно-нормативний рівень розвитку держави [1, 69]. Про проблему безпритульності в сучасній Україні яскраво свідчать цифри, подані П. Щербанем: кожна третя українська дитина не доживає до трьох років, кожна п'ята стає безпритульною, кожна десята закінчує життя самогубством, кожна дев'ята іде до школи здоровою і лише кожна двадцята здоровою закінчує школу, кожному тридцять другу дитину покидають або гублять.

Проблемою визначення категорії дитячої безпритульності в Україні та за кордоном займалися: А. Адлер, С. Бадора, В. Виноградова-Бондаренко, Л. Волинець, М. Гернет, А. Зінченко, М. Левітіна (Маро), П. Люблінський, С. Познишев, В. Рубінштейн, Д. Футтер.

Світова громадськість доби постмодернізму проголошує особистість людини найвищою цінністю. В такому контексті важливо не загубити безпритульних дітей як категорію, основні і загальновизнані права якої на сім'ю, гідне життя, відпочинок, освіту порушено, і перспектива вижити і соціалізуватися для неї хитка і недоступна. Метою нашого дослідження є окреслення поняття „безпритульність” в сучасному науково-теоретичному контексті.

Історично категорія безпритульності трактувалася науковцями з позицій двох підходів:

- *психологічного*, при якому увага концентрувалася на внутрішніх чинниках – якостях особистості та мотивації поведінки дитини [2, 81]. Абсолютизація цього підходу призвела до виникнення в 20-тих роках ХХ століття теорії моральної дефективності „важких” дітей аж до пропозиції заточити їх за ґрати[3, 38], що фактично вилилося у створення кафедр олігофренопедагогіки при ВНЗ [4, 141]. Нині при психологічному підході враховуються суб'єктивні відчуття дитини, коли вона відчуває себе самотньою, самотньою, незахищеною – таким дітям не вистачає емоційного зв'язку з батьками [5, 17].

- *соціального*, коли характеризується не особистість безпритульного, а соціальні умови, в яких він перебував і перебуває. Тут визначальним чинником є невідповідність сім'ї прийнятим суспільним нормам. Громадськість, а за нею і преса часто відокремлюють дану категорію дітей від „благополучних” лише за зовнішніми ознаками – це діти, які заробляють на проживання жебрацтвом і крадіжками, бродяжать тощо. Крайністю цього підходу є думка про те, що при оптимізації економіки країни та покращенні матеріального забезпечення конкретної сім'ї явище безпритульності повністю зникне.

Сьогодні, коли потрібно говорити не лише про суть та причини безпритульності, але і про засоби та методи її подолання, можна і потрібно виділити додаткові аспекти категорії безпритульності.

- **Соціально-політичний** – ставлення держави (влади) до безпритульності як суспільного явища; розробка, вдосконалення і реалізація відповідного законодавства, контроль за його виконанням, фінансування. Політичний устрій країни, політичні процеси, що в ній протікають (революція, війна, евакуація, реевакуація, переворот) відіграють базову роль у виникненні безпритульності. Як свідчать дослідження про подолання безпритульності 20-х і 40-х років, лише при жвавому і наполегливому втручанні та заглибленні державної політики в проблему її можна вирішити. Пущена на самоплив, вона наростає, ніби сніговий вал, зупинити який може лише вчасне вилучення таких дітей з вулиці. Про це свідчать дані Л. Волинець та М. Кордонського: практично всі діти йдуть з дому не самі: вони знайомляться з кимось із дітей, котрі вже живуть на вулиці, і ті демонструють їм, що так жити можна [6, 49]. Популяція безпритульних підтримується лише за рахунок постійного рекрутування дітей з „нормального” світу [7, 29]. Тому активна соціальна політика держави відіграє вирішальну роль в стримуванні поширення цього явища.

- **Нормативно-правовий** – створення законодавчої бази для реалізації основних прав безпритульної дитини – прав на сім'ю та гідне життя, проголошених Конвенцією ООН про права дитини. Юридичне визначення категорії безпритульності дасть змогу встановити межі обов'язків відповідних органів охорони дитинства. Такі спроби відбулися на початку століття, коли I з'їзд діячів дитячого суду визначив різні категорії безпритульності [2, 83]. В чинному міжнародному законодавстві (Конвенція про права дитини 1991 року) дано визначення поняття „діти вулиці”, головним критерієм якого є час перебування дитини на вулиці протягом доби. В українському законодавстві (Закон України “Про охорону дитинства”) дано визначення безпритульних дітей: безпритульні діти – це діти, які були покинуті батьками, самі залишили сім'ю або дитячі заклади, де вони виховувались, і не мають певного місця проживання.

Зазначається, що держава забезпечує право дитини на проживання в таких санітарно-гігієнічних та побутових умовах, що не завдають шкоди її “фізичному та розумовому розвитку”; держава здійснює захист дитини від усіх форм фізичного і психічного насильства, образи, недбалого і жорстокого поводження з нею, експлуатації, включаючи сексуальні зловживання, у тому числі з боку батьків або осіб, які їх замінюють; держава через органи опіки і піклування, служби у справах неповнолітніх у порядку, встановленому законодавством, надає дитині та особам, які піклуються про неї, необхідну допомогу у запобіганні та виявленні випадків жорстокого поводження з дитиною, передачі інформації про ці випадки для розгляду до відповідних уповноважених законом органів для проведення розслідування і вжиття заходів щодо припинення насильства; кожна дитина має право на проживання в сім’ї разом з батьками або в сім’ї одного з них та на піклування батьків; виховання в сім’ї є першоосновою розвитку особистості дитини.

Безпритульні діти в порядку, встановленому законом, тимчасово розміщуються у притулках для неповнолітніх служб у справах неповнолітніх, у яких створюються належні житлово-побутові умови та умови, спрямовані на забезпечення їх соціальної адаптації та підготовку до повернення у рідні сім’ї або передачі під опіку і піклування, надається правова, психологічна, медична та інша допомога таким дітям. Особи, винні у порушенні вимог законодавства про охорону дитинства, несуть цивільно-правову, адміністративну або кримінальну відповідальність відповідно до законів України (стаття 35). Проблема сьогоденного законодавства полягає в його декларативному характері, коли проголошують, але не перевіряють і не карають.

- **Економічний** – розгляд явища безпритульності як проблеми нерозвиненої економіки держави і, відповідно, сім’ї. Економічний фактор як один із визначальних у виникненні безпритульності вказують всі дослідники цього явища. Неврожай, голод, безробіття, нужденність, розформування установ, застій в економіці, перехід до нової економічної системи передусім

негативно впливають на матеріальне становище сім'ї. Батьки, в пошуках додаткового заробітку, працюють більшу частину доби; діти залишаються без нагляду, виходять на вулицю. Одночасно посилюються напруженість, невдоволеність життям, погіршуються сімейні стосунки; діти не відчують емоційного комфорту вдома і шукають його на вулиці. Однак розв'язання лише цього аспекту проблеми не дасть стовідсоткового результату, оскільки психологічний клімат сім'ї, її спосіб життя мають не менш вагоме значення.

- **Культурологічний** – тлумачення безпритульності як процесу і результату рівня розвитку суспільства і безпритульної дитини, збереженого у типах і формах організації її життя; створення загальної методології та концепції розуміння суспільних процесів, що призвели до безпритульності. Тут важливе місце займає виховання відповідної культури та цінностей у громадськості, залучення її до вирішення проблеми. Так, у 20-тих рр. минулого століття до боротьби з безпритульністю залучалася навіть Червона Армія – коли 1 місячний пайок і 3% платні віддавалися на утримання дитячих будинків [3, 88] та вищі навчальні заклади (там читалися семінари по безпритульності, за кожними двома студентами закріплювалася вулиця, яку вони патрулювали, знайомилися з безпритульними, ставили на облік, вели клубну роботу) [8, 191]. У 40-их рр. безпритульність вдалося подолати за допомогою надзвичайно жорсткої ідеології та політики комуністичної партії та Й. Сталіна; в той час велася контрольована громадська робота по вилученню дітей з асоціальних сімей і вулиці та утримання їх в інтернатах, дитячих будинках.

- **Соціокультурний.** Соціальність особистості – суттєва характеристика особи, яка розкриває міру громадського в людині та характеризує ставлення особистості до соціальної дійсності. Вона виявляється у різноманітних взаємозв'язках і взаємодіях людей, являє собою сукупність універсальних зв'язків, якостей, властивостей особистості, що складає їх єдність. Соціальність особистості безпритульного специфічна, це викликано відсутністю сім'ї як необхідного виховного середовища і

політикою держави, яка, по суті, не виконує щодо такої дитини своїх опікунських обов'язків та зобов'язань. Дослідження В.Є. Виноградової-Бондаренко [3] свідчить про притаманність групам безпритульних власної моралі, лексики, фольклору, що дає підставу говорити про існування специфічної субкультури безпритульних. Про асоціальний чи антисоціальний характер такої субкультури свідчить різноманітна спрямованість груп – за термінологією Цимбаля існують пасивно-безпритульні (легко осідають, пориваючи з вуличним життям; для них характерні занижений фізичний розвиток, підвищена роздратованість, розумова втомленість) і активно-безпритульні (активно тримаються за вулицю, їм притаманні недовірливість, озлобленість, брехливість, агресивність, антисоціальність, товариська відданість, життєва спритність) [3, 27].

- **Етнокультурний** – особливості менталітету народу у контексті його поглядів і ставлення до безпритульних дітей, що склався історично. Наприклад, на відміну від германців та литовців, слов'янські народи завжди були милостиві до мандрівних сиріт та старців. Існували і особливості допомоги - милостиню подавали лише їжею, причому лише тим, обставини перебування на вулиці яких були їм відомі. Пізніше в селах цим займалося сільське самоврядування – організація годування бідних відбувалася централізовано почергово в різних домах, сиріт та немічних передавали на постійне утримання зі спеціальними пільгами [9, 31]. Такі особливості опікування немічними та жебраками притаманні кожній нації.

- **Демографічний** – віддзеркалення чисельності дитячого населення, народжуваності, смертності, стану охорони здоров'я тощо на стані проблеми безпритульності в конкретній країні в конкретний час. В світовому товаристві контроль за станом даних показників всіх країн світу веде дитячий фонд ООН ЮНІСЕФ, щорічно опубліковуючи дані для широкого загалу.

- **Історичний** – вивчення історичних чинників та причин виникнення та подолання дитячої безпритульності в часи великих катастроф. Для кожної

історичної доби характерні свої особливості ставлення до жебрацтва, бродяжництва, сирітства. Їх вивчення дає змогу повністю уявити соціокультурну картину доби, можливість перейняти, модифікувати методи подолання кризи.

- **Педагогічний** – розгляд умов, шляхів, засобів і методів формування особистості дитини, що опинилася в асоціальному виховному середовищі. Безпритульного в цьому аспекті розглядають як дитину, позбавлену свідомого впливу організованого педагогічного середовища дорослих [3, 18]. Головними причинами, що призводять до виникнення цього явища, визнаними всіма, хто займається проблемою дітей вулиць є негаразди в сім'ї, сімейному вихованні, які штовхають дітей до складного життя на вулиці. Тому з точки зору педагогіки визначальним при розумінні поняття безпритульності є виховний вплив середовища, в якому опиняються діти. Це дає змогу сформулювати педагогічний підхід до визначення категорії: безпритульні - це діти, котрі виховуються поза власною сім'єю і позбавлені достатнього чи частого, систематичного і інтенсивного контакту з батьками. Крайність цього підходу проявляється в теорії колективізму (50-ті роки ХХ століття), коли роль сім'ї була різко занижена, всіх дітей планувалося вилучати із сімей у спеціальні інтернати для організації „гідного” їх виховання і вивільнення для батьків більше часу для роботи.

Всі ці аспекти у своєму поєднанні та взаємодії дають певну картину категорії безпритульності як соціально-культурного феномену, що виникав в кризові для України періоди тричі (наприкінці 20-х, 40-х, 90-х років) і знайшов своє продовження в умовах українського соціального постмодерну. Особливістю новітнього тлумачення безпритульності, попри стійкість самої категорії, є суперечність між людиноцентричністю цивілізаційних процесів та фактичним нехтуванням правами та інтересами особистості безпритульного.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.

1. Канішевська Л.В. Теоретико-методологічні засади виховання

соціальної зрілості старшокласників шкіл-інтернатів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківської опіки, у позаурочній діяльності. – К.: Стилос, 2001. – 342 с.

2. Зінченко Алла. Безпритульність як соціальне явище (до історії розв'язання проблеми) // Соціальна політика і соціальна робота. – 1998. – №1-2. – С. 78-86.

3. Виноградова-Бондаренко В.Є. Виховання безпритульних дітей в Україні 20-х років ХХ століття:13.00.01 – Дис... канд. пед. наук – К., 2001. – 221 с.

4. Лишенные родительского попечительства. Хрестоматия: Учеб. пособие для студентов педагогических университетов и институтов. /Ред.-сост. В.С. Мухина. – М.: Просвещение, 1991. – 223 с.

5. Бадора Сільвія. Теорія і практика опікунства в Польщі. - Івано-Франківськ, 2000. – 252 с.

6. Волинець Л. Наші діти? //Соціальна політика і соціальна робота. – 1998. – №4 (8). – С. 35-55.

7. Кордонский Михаил. Борются ли с насморком во время чумы? // На стороне подростка. – 2002. – №5. – С. 27-30.

8. Федосенко А. Внеакадемическая работа студентов академии социального воспитания за 1922/23 год. // На путях к новой школе – 1923. – №7-8 (июль-сентябрь). – С. 190-196.

9. Кузьмин К.В. Сутырин Б.А. История социальной работы за рубежом и в России (с древности до начала ХХ века). – М.: Академический проект; Екатеринбург: Деловая книга, 2002. – 480 с.

Павлик Н.П. Бесприютность как категория постмодернистического общества.

В статье рассматриваются особенности современной неприютности как исторического и социально-педагогического феномена постмодернистического общества. Автор подает собственную

*классификацию социальных подходов к толкованию категории
бесприютности.*

***Pavlik N.P. The phenomenon of homeless children as the category of
postmodernism society.***

*The peculiarities of the problem of modern homeless children as historic and
socio-pedagogical phenomenon of postmodernism society are analyzed. The
author represents his own classification of social approaches to the understanding
of the notion “homeless children”.*

Відомості про автора:

Павлик Надія Павлівна , магістр, аспірант II року навчання кафедри педагогіки, асистент кафедри соціальної педагогіки і педагогічної майстерності Житомирського державного педагогічного університету імені Івана Франка

Домашня адреса: 10031, м. Житомир, вул. Крошенська, 49 кв. 75

Контактний телефон: 8 (067) 390-222-9

Службова адреса: 10008 м. Житомир, вул. В.Бердичівська, 40, ауд. 805

Коротка біографічна довідка:

Народилася 26 грудня 1978 року в Росії. У 1982 році разом з батьками переїхала до м. Житомира. У 1996 році закінчила ЗОШ №27 м. Житомира, нагороджена золотою медаллю. У 1996-2002 навчалася у Житомирському державному педагогічному університеті імені Івана Франка (1996-2001 рік – здобула кваліфікацію „Спеціаліст”, 2001-2002 роки – „Магістр”, спеціальність – „Педагогіка і методика середньої освіти. Математика і фізика”). У 2001-2003 роках працювала соціальним педагогом в ЗОШ №16 м. Житомира, одночасно розпочала навчання в аспірантурі кафедри педагогіки ЖДПУ. Наукові інтереси – психолого-педагогічні умови організації процесу виховання у притулку для неповнолітніх, категорія соціального сирітства у історичних та сучасних наукових дослідженнях. З вересня 2003 року – асистент кафедри соціальної педагогіки і педагогічної майстерності ЖДПУ.